

Henrik Ibsen a Peer Gynt mezi bokmål a nynorskem

Martin Humpál

Univerzita Karlova

humpal@ff.cuni.cz

HENRIK IBSEN AND PEER GYNT BETWEEN BOKMÅL AND NYNORSK

The article discusses the uproar which resulted from the decision to translate Henrik Ibsen's drama *Peer Gynt* (1867) from one of the official written Norwegian languages (riksmål/bokmål) to the other (landsmål/nynorsk) in 1947/48 in connection with a theatre production which had its premiere in March 1948. Many Norwegians regard *Peer Gynt* as the greatest work of their national literature, and therefore many of them considered it close to sacrilegious to stage it in nynorsk, the language which Ibsen did not use and, in fact, strongly disliked. Some Norwegians protested vehemently against translating the drama to nynorsk, while others found the idea perfectly acceptable. The article thus offers an interesting example of a split between two language cultures within one nation.

KLÍČOVÁ SLOVA:

Henrik Ibsen — *Peer Gynt* — norská literatura — norské divadlo — riksmål — bokmål — landsmål — nynorsk — překlad — národní identita

Henrik Ibsen — *Peer Gynt* — Norwegian literature — Norwegian theatre — Riksmål — Bokmål — Landsmål — Nynorsk — translation — national identity

Peer Gynt Henrika Ibsena má v Norsku mimořádné postavení. Mnoho Norů jej pokládá za největší dílo norské literatury.¹ I v zahraničí je drama velice známé: podle databáze IbsenStage, spravované Centrem pro ibsenovská studia při Univerzitě v Oslu, je *Peer Gynt* ve světě třetí nejhranější Ibsenovou hrou.² Norové tedy tento text považují za jakýsi národní klenot a jsou velice citliví k příliš radikálním přístupům k němu (i když dnes už přece jen méně než dříve). Proto na přelomu let 1947 a 1948 vyvolal v Norsku značné protesty první pokus inscenovat *Peera Gynta* v jiné variantě norštiny, než v které Ibsen toto dílo napsal. Norsko má totiž dva psané jazyky, *bokmål* a *nynorsk*, a ve vztahu obyvatel Norska k nim se odráží složitý komplex kulturních a kulturně-politických otázek spjatých s problematikou národní, regionální i soci-

1 Viz např. van der Poll 2018, s. 155 a 160.

2 Celosvětově nejhranější je *Domeček pro panenky* (u nás známější pod názvem *Nora*, případně *Domov loutek*), na druhém místě jsou momentálně *Přízraky*. Nicméně posledně zmíněná hra a *Peer Gynt* se o druhé místo přetahují; už se stalo, že *Přízraky* byly až na místě třetím. Viz IbsenStage [online].

ální identity. V tomto článku se na příkladu debat kolem překladu Ibsena do nynorsku v letech 1947 a 1948 pokusíme nastínit složitost tohoto komplexu.

Ibsenův *Peer Gynt* vyšel poprvé v roce 1867, tedy v době, kdy Norsko ještě dva oficiální jazyky nemělo, ale už naplno probíhaly boje o podobu norského jazyka. Ibsen psal v takzvaném *riksmálu*, který byl později přejmenován na bokmål; jde o jazyk, který, zjednodušeně řečeno, vychází z psané dánštiny, a té se proto velice podobá, odlišnosti jsou minimální. Tento jazyk byl v době, kdy Ibsen tvořil, tedy v druhé polovině 19. století, v Norsku nejpoužívanější, a to z prostého důvodu: psaná norština ve středověku zanikla, země byla až do roku 1814 pod dánskou nadvládou, a až do 19. století se tedy v Norsku psalo dánsky. Teprve v průběhu 19. století, v rámci národního obrození, byl jazykovědcem Ibarem Aasenem vytvořen nový norský jazyk, nejprve zvaný *landsmål* a později přejmenovaný na nynorsk. Tento jazyk je v podstatě umělý výtvar, jde o směsici různých norských venkovských dialektů. Obecně platí, že Norové hovoří různými norskými nářečímí a pro písemné vyjadřování si volí buď bokmål, nebo nynorsk. Nicméně většina z nich mluví takovými dialekty, které mají blíže k bokmálu než nynorsku, proto „dominantní formou psaného jazyka je dnes v Norsku bokmål, kdežto nynorsk používá menšina.“³ Nynorsk každopádně vznikl v opozici k riksmálu/bokmálu, který v 19. století pro mnoho obyvatel norského venkova představoval jazyk obyvatel velkých norských měst, převážně na jihovýchodě země. Tento rozdíl, tedy bokmål jako jazyk vzdělaného městského obyvatelstva a nynorsk jako jazyk méně vzdělaného venkovského obyvatelstva, už dnes sice neplatí (obyvatelé „venkova“ jsou stejně vzdělaní jako obyvatelé norských metropolí), ale po dlouhou dobu hrál velkou roli v různých kulturně-politických konfliktech a v reziduální podobě je v kulturní paměti Norů dodnes. V Norsku tedy dodnes existují jakési „dvě kultury“, které v tomto článku ještě budou později zmíněny a které lze velice zjednodušeně definovat jako kulturu „centra“ a „periferie“, přičemž v jejich sebedefinování hraje důležitou roli jazyk. Již na tomto místě je třeba zmínit, že Ibsen považoval za jedinou správnou norštinu riksmål (bokmål) a pro zastánce landsmálu (nynorsku) měl jen výsměch.⁴ Dokonce i v *Peeru Gyntovi* je postava jménem Huhu, která zesměšňuje landsmål a jeho propagátory.⁵

Po několika desetiletí po Ibsenově smrti (1906) bylo nemyslitelné, že by se v Norsku autorova dramata hrála jinak než v jazyce originálu (samozřejmě zde pomíjíme hostující představení zahraničních divadelních souborů). To se změnilo v roce 1947, kdy *Norské divadlo* (Det Norske Teatret) v Oslu, které hraje výhradně v nynorsku, přichystalo inscenaci *Peera Gynta*, pro kterou nechalo hru přeložit právě do tohoto jazyka. Představení, které mělo premiéru 2. března 1948, se stalo historickým milníkem v dějinách norského divadla z řady důvodů, které zde nebudeme vyjmenovávat,⁶ ale jedním z nich je právě fakt, že šlo o první norskou inscenaci Ibsena v překladu do nynorsku.⁷ Hnacím motorem celého projektu byl Hans Jacob Nilsen, herec, režisér a v letech 1933–1934 a 1946–1950 ředitel Norského divadla. Tomu se podařilo od Ibsenových dědiců coby majitelů autorských práv získat svolení pro inscenaci v nynorsku

3 Faarlund — Lie — Vannebo 1997, s. 2.

4 Viz např. de Figueiredo 2015, s. 155, 221 a 234.

5 Viz např. tamtéž, s. 234.

6 Stručné shrnutí těchto důvodů nabízí např. Kadečková 2006, s. 152–153.

7 Viz např. de Figueiredo 2014, s. 227.

a překladem pověřil Henrika Ryttera, básníka, dramatika a vynikajícího překladatele, který už předtím mimo jiné do nynorsku převedl dvacet tři her Williama Shakespeara. Jelikož Nilsenovi bylo zřejmé, že jeho nové pojetí hry i překlad do nynorsku vzbudí u mnoha Norů nevoli, snažil se publikum různými způsoby na inscenaci připravit, mimo jiné i veřejnou přednáškou s názvem „Peer Gynt — antiromantické dílo“, kterou proslovil v listopadu 1947 a která vyšla i tiskem jako samostatná brožura v roce 1948 ještě před premiérou. Ta se původně měla konat ještě koncem roku 1947, ale mimo jiné i kvůli onemocnění hlavního představitele a režiséra v jedné osobě — samotného H. J. Nilsena — byla odložena na březen 1948.⁸

Už několik měsíců před premiérou řada Norů v novinách a časopisech vehementně protestovala. Vyskytly se sice i reakce, které byly k možnosti překladu Ibsenova díla do nynorsku vstřícné, ale převládaly hlasy negativní. Uvedeme zde několik příkladů. Autorka článku „Ibsen se v Norsku, překládá“ z března 1947 píše: „Kdo by se něčeho takového mohl odvážit? Přeložit Ibsena! Ať už v běžné řeči mezi sebou mluvíme staronorsky, norsky nebo novonorsky, Ibsenovu poezii *známe*, žije v nás. S jeho verši si nemůžeme pohrávat, měnit je, vylepšovat, překládat je do řeči novonorské.“⁹ Tento a další podobné články, které následovaly, tedy vycházely z přesvědčení, že Ibsenovo drama je až jakýsi posvátný text, který nelze měnit: „Peer Gynt je národní kulturní poklad a všelidové vlastnictví a národ má nárok na to, aby tento poklad byl chráněn.“¹⁰ S blížící se premiérou nabývaly protesty na intenzitě: „Připravit představení Ibsenova, Peera Gynta v landsmålu/nynorsku je násilí na Henriku Ibsenovi. A ředitel divadla Nilsen by se měl stydět, že se chystá takové násilí spáchat.“¹¹ Ani poté, co již bylo jasné, že překlad do nynorsku je hotový, kritika neustávala: „Peer Gynt byl nyní přeložen do norské jazykové formy, vůči které měl Ibsen takovou averzi, že se jeho nelibost někdy měnila až v nenávisť.“¹²

Někteří odpůrci uvedení hry v nynorsku doufali, že premiéře nakonec bude zabráněno. V otevřeném dopise „Peer Gynt a falšování umění“ jeho autor vyzývá Nilsena, aby nepředkládal norskému publiku náhražku („surrogat“) originálu. Přiznává mu plné právo pojmout nové provedení dramatu jakýmkoli způsobem, jen od ztvárnění v nynorsku se ho snaží odradit:

Ale — pane divadelní řediteli! — hrajte Ibsenovo mistrovské dílo v Ibsenově vlastním jazyce. [...] Nedopouštějte se falšování umění. [...] Do premiéry ještě zbývají čtyři týdny. Je to dost času na nastudování inscenace v ibsenštině [sic!]. [...] Když připustíte — dokud je ještě čas —, že experimentování s jazykovou formou [...] byl špatný nápad, úcta, kterou k Vám chovají norští divadelníci i publikum, se jen zvýší.¹³

Na většinu takovýchto článků a otevřených dopisů Nilsen trpělivě a neútočně odpovídal, ale v rozhodnutí dovést svůj projekt do konce ho nikdo nezviklal. Nicméně tlak,

8 Viz Midbøe 1976, s. 42 a 84.

9 Boye 1947.

10 Norman 1947b.

11 Ditlev-Simonsen 1947.

12 Ditlev-Simonsen 1948.

13 Norman 1947a.

kterému čelil, byl opravdu silný. Z různých článků, které k tématu vyšly před premiérou i brzy po ní, ať už šlo o útoky na Nilsena nebo naopak o ironické šlehy vůči jeho odpůrcům z pera jeho zastánců, lze vyčíst, že musel pracovat ve velmi nepřijímací atmosféře, neboť odpůrci překladu *Peera Gynta* do nynorsku používali — vedle již zmíněných hanlivých výrazů — slova jako vandalství („hærverk“, „vandalisme“)¹⁴, barbarství („barbari“)¹⁵, znesvěcení („vanhelligelse“)¹⁶, svatokrádež („helligbrøde“)¹⁷ a v neposlední řadě i příměr „vandalství, jaké je třeba srovnat s tím, když někdo přemaluje obraz a tím jej zničí.“¹⁸ Navíc při repríze představení 5. března 1948, tedy jen tři dny po premiéře, proběhla i jedna konkrétní akce na protest proti uvedení *Peera Gynta* v nynorsku: skupina asi 40 studentů při představení pískala na píšťalky.¹⁹

Navzdory všem smíšeným očekáváním byly první reakce kritiků po premiéře značně kladné. Inscenace se nakonec stala všeobecně úspěšnou a hrála se až do roku 1951. Hlasy protestující proti překladu do nynorsku postupně utichly, a to přinejmenším ze dvou hlavních důvodů. Prakticky všichni kritici se shodli na tom, že překlad Henrika Ryttera je vynikající;²⁰ jedna věc byla odsuzovat pokus o převod *Peera Gynta* do nynorsku na obecné rovině, jiná věc byla odsoudit tak skvělý konkrétní výsledek, nějak zásadně zkritizovat Rytterův překlad si nikdo netroufl. Dalším důvodem byl fakt, že režijní pojetí bylo v několika ohledech radikálně odlišné od předchozích norských nastudování; výrazně novátorské aspekty inscenace od skutečnosti, že se hraje v nynorsku, do velké míry odvedly pozornost.

Nilsenovým a Rytterovým přičiněním tak padlo tabu, že Ibsena nelze hrát v nynorsku. Od té doby v Norsku již byly Ibsenovy hry inscenovány v nynorsku vícekrát (i když se tak děje mnohem méně často než v původním jazyce), ať už v Norském divadle či na jiných scénách, a protesty už nebyly nikdy tak vypjaté jako na přelomu let 1947/48. To však neznamená, že všichni Norové jsou s myšlenkou toho, že Ibsen se dnes hraje v obou variantách norštiny, smířeni. Mnoho z nich si stále myslí, že překládat Ibsena do nynorsku je naprosto nepřijatelné, nebo alespoň zcela zbytečné. I dnes tedy do značné míry platí to, co konstatoval divadelní historik Midbøe ohledně reakcí norské veřejnosti na Nilsenovu inscenaci *Peera Gynta*: „[S]tojíme před historickým faktem, že v naší zemi existují ‚dvě kultury‘ a že ‚Peera Gynta‘ jako norské kulturní dílo z tohoto kontextu dost dobře nelze vyjmout.“²¹

Definovat nějak přesněji tyto „dvě kultury“ nebylo účelem tohoto článku, jde koneckonců o nesmírně složitý úkol vhodný pro rozsáhlejší (a nejlépe mezioborové) studie. Účelem našeho pojednání o migraci daného díla z jedné jazykové formy do druhé bylo přispět do diskuse o „jazycích na švu kultur“ takovým příkladem, který se z pohledu obyvatel zemí s pouze jedním oficiálním psaným jazykem může zdát obzvlášť

14 Simonnæs 1948, Kjerulff 1948 a Koht 1948, s. 203.

15 Koht 1948, s. 212.

16 Simonnæs 1948.

17 Gjesdahl 1948 a Schelderup 1948.

18 Heiberg 1948.

19 Rušitele nakonec z divadla vyvedla policie, ale nikoho z nich nezatkla. Viz Midbøe 1976, s. 127–131.

20 Viz např. Midbøe 1976, s. 123, Heiberg 1948, Gjesdahl 1948 a Engelstad 1948.

21 Midbøe, s. 145.

nezvyklý, možná až nepochopitelný. Z tohoto článku by mělo být zřejmé, že popsany kulturní střet, jenž vyvstal kvůli překladu *Peera Gynta* do nynorsku, se odehrál a nadále se (ve zmenšené míře) odehrává právě na švu dvou kultur, pro jejichž sebedefinování hrají zásadní roli jazykové rozdíly. Paradoxně však lze obě tyto kultury lokalizovat v jednom národě, který si říká norský. Tento paradox nabourává mimo jiné představy o národní identitě, jaké můžeme najít v zemích s jedním psaným jazykovým standardem. Někteří obyvatelé takových zemí předpokládají, že národní identitu spoluvytváří jeden národní jazyk, ale výše pojednaný příklad různorodého vztahu občanů Norska k „národním klenotům“ norské literatury ukazuje, že v případě zemí s více jazyky nebo s více jazykovými standardy je tento předpoklad mylný, respektive že situace může být mnohem složitější, komplikovaná mimo jiné regionálními a jinými faktory.

LITERATURA:

- Boye, Ingeborg. „Ibsen «oversettes» i Norge“. *Verdens Gang*, 25. 3. 1947.
- Ditlev-Simonsen, John. „«Peer Gynt» på Det Norske Teatret“. *Morgenbladet*, 29. 12. 1947.
- Ditlev-Simonsen, John. „Svar til teatersjef Hans Jacob Nilsen“. *Morgenbladet*, 7. 1. 1948.
- Engelstad, Carl Fredrik. „Seier på Det Norske Teatret. «Peer Gynt»-premieren i går en kunstnerisk begivenhet“. *Morgenbladet*, 3. 3. 1948.
- Faarlund, Jan Terje — Lie, Svein — Vannebo, Kjell Ivar. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo : Universitetsforlaget, 1997.
- Figueiredo, Ivo de. *Henrik Ibsen: Člověk a maska*. Přel. Karolína Stehlíková. Praha : Karolinum, 2015.
- Figueiredo, Ivo de. *ord/kjøtt. Norsk scenedramatikk 1890–2000*. Oslo : Cappelen Damm, 2014.
- Gjesdahl, Paul. „En interessant «Peer Gynt» på Det norske teatret“. *Arbeiderbladet*, 3. 3. 1948.
- Heiberg, Hans. „Stor Peer Gynt-suksess“. *Verdens Gang*, 3. 3. 1948.
- IbsenStage. The Ibsen Stage Performance Database. Works. Internetový projekt. [online]. [cit. 2019-06-22]. Dostupné z <<https://ibsenstage.hf.uio.no/pages/browse/works>>.
- Kadečková, Helena. „Peer Gynt: Překlady a inscenace“. In *Ipsa ipsa Ibsen. Sborník ibsenovských studií*. Ed. Karolína Stehlíková. Soběslav : Elg, 2006, s. 151–162.
- Kjerulf, Axel. „Peer Gynt paa Nynorsk og med ny Musik“. *Politiken*, 3. 3. 1948.
- Koht, Karen Grude. „Peer Gynt på Det Norske Teatret“. *Syn og Segn*, 1948, roč. 54, č. 14, s. 203–212.
- Midbøe, Hans. *Peer Gynt, teatret og tiden. 2: Hans Jacob Nilsen og den «antiromantiske» revolt*. Oslo : Universitetsforlaget, 1976.
- Norman, Fredrik. „«Peer Gynt» og kunstforfalskning. Åpent brev til teatersjef Hans Jacob Nilsen“. *Morgenbladet*, 6. 12. 1947a.
- Norman, Fredrik. „Nationaltheatret har hevd på Peer Gynt“. *Morgenbladet*, 16. 12. 1947b.
- Poll, Suze van der. „Peer Gynt: Norway's National Play“. In *Reconsidering National Plays in Europe*. Ed. Suze van der Poll a Rob van der Zalm. Cham : Palgrave Macmillan, 2018.
- Schelderup, Alv. G. „Ibsens «Peer Gynt» fornyet i Oslo. Anti-romantisk — og uden Grieg“. *Berlingske Tidende*, 3. 3. 1948.
- Simonnæss, Olav. „Introduksjon til den nye Peer Gynt“. *Bergens Arbeiderblad*, 18. 2. 1948.

Tato práce vznikla za podpory projektu Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě reg.č.: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734 financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj.